

Fejezetek a középkor íráskultúrájából

1. Az írás szerepének változása a középkorban

- isz. 476 – 800 k. az írásredukció kora, partikuláris írások kora
- 800 k. Karoling reneszánsz, Nagy Károly írásreformja (Alkuin)
- két civilizációs központ: Bizánc → Róma (pápai állam, egyházszervezet)
- alacsony szervezetségi fokú államok → szóbeli ügyintézés →
- az írás kezdetben istenes cselekedet (kódexmásolás)

2. Íráshordozók – papirológia

- pergamen – állati bőr
- erősségei: hajtogatható, mindkét oldala írható, vastag → javítható, varrható, újraírható (*palimpsest*)
- gyengeségei: szeretik a rágszálók, rosszul viseli a nedvességet, drága

3. A papír

- kínai találmány Caj Lun (Kr. u. 105) → arab közvetítéssel Európába
- áztatott/főzött növényi rostokból, rongyból
- 1. európai papíroklevél: II. Roger szicíliai király, 12. sz.
- 1. magyarországi adat: 1310, Gentilis pápai követ papíroklevele
- gyengesége: kevésbé tartós, sérülékenyebb mint a pergamen, kevésbé teherbíró (pecsételést)
- erőssége: könnyebb, „tömegtermelhető”, olcsóbb (1 pergamenlap = 400 papírlap)

4. Íróeszközök

- toll (*calamus*):
 - nádtoll
 - csöves madártoll (*penna*)
 - a reneszánsz időszakától fém, üveg tollak/tollhegyek
 - cél: a tinta tárolása + vezetése: ék alakban levágott és behasított tollvég
- kaparó: a pergamenen való javítás eszköze
- tinta:
 - követelmények: jól folyik, tárolva nem sűrűsödik, a lapon nem folyik szét, gyorsan szárad
 - általános összetevők: festékanyag + oldószer + ragasztó (sokféle recept)
 - a középkori tinta fekete
 - reneszánsz: színes tinták + „láthatatlan” tinták elterjedése

5. Középkori írásképek – paleográfia

- az írásképek meghatározói: íróeszköz, íráshordozó (ár, fizikai jellemzők), az írás funkciója, (reprezentáció/hivatali ügyintézés: zárt, nyílt, privilegiális okl.), a megrendelői igények/lehetőségek, területi eltérések (íróműhelyek)
- az írásképek jellemzői (oklevélírás): rövidítések, sajátos betűalakok, következtelenség, esetenként egyszerű díszítettség

6. Hitelesítési eljárások: chirographálás, tanúnévsor/méltóságnévsor, oklevélátírások, pecsét

7. A középkori pecséthasználat – szfragisztika

Idézőpecsét

- ókori eredet, Mo-i vármegyék még a 18. században is használják, pristaldus – poroszló, billogos
- formailag: füles pecsét; pozitív véset kezdetben csak kép, később szöveg is
- kezdetben a pecsétet, később annak idézőlevélre nyomott lenyomatát küldték ki (pl. 1255: „Tristanus comes misit me”)
- Mo. legkorábbi: I. András réz-bronz idézőpecsét (d=6 cm, Andreas dei gratia Ungariorum rex)

Zárópecsét

- ókori eredet, cél sértetlenség, hozzáférhetetlenség (lezárás: pl. borosamfórák) bizonyítása, ma: plombák, zárjegyek
- többes pecséthasználat: „hétpecsétetes titok”
- istenítéletek: tüzesvaspróbák kötéseinek lezárására
- középkori írásbeliségben: zárt oklevelek: a pecsét feltörésével elveszti hitelét – pl. időleges hatályú iratok: idézőlevelek, parancslevelek, hiteleshelyi jelentések, magánlevelek

- kezdetben még tartós használatú oklevélre (pl. adománylevél) is tették: a görög nyelvű **veszprémvölgyi alapítólevélre** tett zárópecsét – egy per miatti – feltörése miatt kellett azt 1109-ben átírni és újrpecsételni; ekkor fordították le latinra is.
- formailag: rányomott vagy átnyomott pecsétek

Hitelesítő pecsét

- a pecsét legelterjedtebb funkciója
- Bizáncból indult (4. sz.), a pápai udvaron keresztül terjedt el az egyházszervezetben és vették át a nyugati országok (6-7. sz. – frank, longobárd, nyugati gót királyi udvarok)
- az egyházi társadalomban a 10-12. században vált általánossá,
- a világi tulajdonosok között a 12-13. században lett elterjedt

8. Középkori magyar királyi pecsétek

nagypecsét: időben a legelső és legáltalánosabban használt, elnevezései:

- **nagypecsét** (sigillum magnum: d~ v. >10 cm.)
- **felsőpecsét** (sigillum maiestatis: a közvetlen királyi akarat kifejezése)
- **országpecsét** (sigillum regni: a pecsét elsődlegességét tükrözi)
- kezdetben egy-, majd kétoldalú, tróntípusú pecsét: király trónon ülő alakja – felirat

gyűrűspecsét

- sigillum annulare – kb. 1,5 cm
- közvetlenül a tulajdonoshoz tartozás révén közvetlen akaratot tükröz
- már Szt. István idején is használták: az 1009. évi – eredetiben elveszett – veszprémi oklevélen is István gyűrűspecsétje volt
- a nagypecsét hivatali jellegű használata esetében annak **hitelesítő pecsétjeként** funkcionál (contrasigillum- ellenpecsét)
- később ezt is hivatalnokra bízta: kápolnaispán, különleges jegyző

9. Károly Róbert kancelláriai reformja: 2 új pecsétípus bevezetése

- **titkos pecsét** (*sigillum secretum*): a meglévő nagypecsét és gyűrűspecsét mellé
 - később ennek használata köré szerveződött a titkos kancellária
- **középecsét** (*sigillum mediocre*):
 - a kancelláriától elkülönült másik udvari írószerv, a királyi kápolna kiadványait hitelesítette
 - a hiteleshelyekhez hasonló közhitelű oklevéladásban
- **bírói pecsét** (*sigillum iudiciale*): 15. század közepétől, V. László uralkodásától
 - az előzőek mind vörös színűek, ez sárga

10. A bullák

- fémről készült pecsétek – anyaguk miatt mindig függőpecsétek
- eredet: Bizánc – ezüst (Mo.-on nem használnak ezüstöt), később arany
- Ny-Európában a Bizánccal rivalizáló Nagy Károly kezdi használni
- anyaga
 - ólom is lehet (a viasz- és ólompecsét mindig tömör) pápai udvar a szerénység kifejezéséeként használja
 - arany: mindig uralkodói használat, általában nem tömör (kivétel pl.: Mátyás király 1486-ban Szegeden megtalált aranybullája, d=4 cm)

11. Magyar aranybullák

- A legelső értesülés: II. Géza király: Abu Hámid al-Garnáti mór kereskedő 1153-ban, beszámolójának tanúsága szerint a magyar király aranypecsétes levelét vitte magával a kijevi uralkodóhoz.
- Az első valószínűleg fennmaradt királyi aranypecsét: III. Béla királyé, oklevélről leszakadva őrződött meg.
- II. András 1222. évi aranybullája – Aranybulla
- A leghíresebb Aranybullák: 1222-ből, 1231-ből és 1267-ből, és Nagy Lajos király 1351. évi törvénye

12. Pecsétfelerősítési módok: rányomott pecsét, átnyomott pecsét, függőpecsét (plica) (selyemsodrat, hártvaszalag), lecsüngő pecsét

13. Nevezetes pecsételveszések

- **1241** Mátyás, esztergomi érsek, királyi kancellár halálával a tatárok kezébe került a felségpecsét
- **1330** Károly Róbert Basarab, havasalföldi vajda elleni hadjárata során meghalt Endre, székesfehérvári prépost, királyi alkancellár elestével eltűnt – új pecsét vésetése → a régi pecséttel megerősített oklevelek újrapecsételése
- **1363** Nagy Lajos boszniai, a bogumil eretnekek elleni hadjáratában az esztergomi érsek sátrából familiárisai ellopták a pecsét példányait → a régi pecséttel megerősített okleveleket az új pecséttel ellátott záradékkal erősítették meg újra.

14. A leghíresebb középkori pecséthamisítás

- 1391: János deák Liptó és Turóc megyét érintő okleveleket hamisított nagy mennyiségben → megégették
- utána átfogó rendteremtő akció, oklevélvizsgálat: ami valódi volt, azt lajstromba másolták, ezt Budára a kancellária őrizetébe küldték:
- Turóci (71 db) és Liptói (84 db) Registrum: mára az eredeti oklevelek elveszése miatt elsődleges forrássá vált.